

Eksperymentalne metody badania zjawisk społecznych
Redaktorzy naukowci: *Sławomir Śpiewak i Małgorzata Kossowska*

Eksperymentalne metody badania zjawisk społecznych – o możliwościach integracji wiedzy psychologicznej

Sławomir Śpiewak • Małgorzata Kossowska

Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński

Artykuł stanowi wprowadzenie w problematykę tomu poświęconego wykorzystywaniu w psychologii społecznej narzędzi i metod badawczych, pochodzących z innych subdyscyplin psychologii eksperymentalnej. Scharakteryzowano specyfikę tego trendu, korzyści oraz ograniczenia z nim związane. Przedstawiono przykłady integracji wiedzy psychologicznej opisane w kolejnych tekstach przeglądowych oraz scharakteryzowano dwie niebezpieczne tendencje, potencjalnie hamujące rzeczywisty postęp wiedzy z zakresu społecznych mechanizmów zachowania: zawężania eksploracji zjawiska do specyficznego narzędzia czy tradycji teoretycznej (izolacjonizm) oraz redukcji fenomenów społecznych do poziomu elementarnych zjawisk psychicznych (redukcjonizm). Wskazano również na możliwe sposoby mądrej integracji wiedzy o społecznych mechanizmach zachowania oraz sposoby zapobiegania niewłaściwej aplikacji wiedzy psychologicznej.

Słowa kluczowe: integracja wiedzy psychologicznej, metodologia badań społecznych, psychologia społeczna

We współczesnej psychologii społecznej obserwujemy dynamiczny rozwój paradygmatów badawczych, inspirowanych metodami wykorzystywanymi w innych domenach nauki o człowieku. Psychologowie społeczni od dawna nie boją się sięgać po zaawansowane narzędzia badawcze, wypracowane na gruncie psychofizjologii, neuronauki, psychologii poznawczej czy koneksjonizmu. Wystarczy choćby pobieżnie przejrzeć artykuły publikowane w liczących się pismach z dziedziny poznania społecznego, a także klasycznej psychologii społecznej, by zauważyć skalę tego zjawiska. Oczywiście jednak, że o ile

Sławomir Śpiewak, Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński, al. Mickiewicza 3, 31-120 Kraków,
e-mail: slawek@apple.phils.uj.edu.pl

Małgorzata Kossowska, Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński, al. Mickiewicza 3, 31-120 Kraków,
e-mail: malgosia@apple.phils.uj.edu.pl

Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2008–2011 jako projekt badawczy N N106040534.

opanowanie nawet zaawansowanych technicznie metod następuje stosunkowo łatwo, o tyle rozpoznanie sensowności ich aplikacji staje się prawdziwym wyzwaniem dla psychologów społecznych. Dlatego też w niniejszym tomie zainicjowaliśmy dyskusję nad przykładami wykorzystywania narzędzi badawczych i metod eksperymentalnych wywodzących się z innych, bardziej podstawowych kierunków badań do badania procesów społecznych oraz podjęliśmy próbę identyfikacji potencjalnych niebezpieczeństw takiego postępowania. Naszym zdaniem taka refleksja – rzadko przez psychologów podejmowana – pozwoli uświadomić zarówno możliwości, jak i ograniczenia integracji wiedzy o człowieku, a w konsekwencji ułatwi wypracowanie mechanizmów chroniących przed zagrożeniami dla rzeczywistego postępu wiedzy.

Jesteśmy przekonani, że liczne przykłady wykorzystywania wiedzy z zakresu psychologii poznawczej, koneksjonizmu, modelowania systemów neuropodobnych, neuronauki czy psychofizjologii do wyjaśniania funk-

cjonowania społecznego nie wynikają wyłącznie z aktualnego trendu czy swoistej mody naukowej. Uważamy, że te powszechne przejawy integracji wiedzy z różnych obszarów nauki o człowieku są egzemplifikacją bardziej podstawowej tendencji. Najprościej można ją scharakteryzować jako przekonanie, że dotychczasowe próby eksploracji zjawisk psychologicznych – zawężone tylko do jednej perspektywy – stają się zbyt ubogie i nie pozwalają zrozumieć złożonych mechanizmów psychologicznych odpowiedzialnych za ludzkie zachowania (zob. także dyskusję w: Kossowska, Śmieja i Śpiewak, 2005). Tendencja ta zresztą nie dotyczy wyłącznie psychologii społecznej. Odnajdziemy ją bez trudu w bardziej podstawowych nurtach badań, gdzie włączenie dodatkowego – nieuwzględnianego wymiaru eksplorowanego zjawiska – zwiększa nie tylko trafność uzyskiwanych wniosków, ale i siłę obserwowanych zależności (zob. Nęcka, 2005).

O ile jednak korzyści wynikające z integracji wiedzy psychologicznej wydają się bezsprzeczne i bez trudu możemy wymieniać przykłady postępu, jaki dokonał się w psychologii społecznej dzięki takiemu podejściu, o tyle zdecydowanie mniej miejsca poświęca się problemowi niebezpieczeństw, na które narażony jest taki sposób uprawiania nauki. Spośród wielu potencjalnych niebezpieczeństw chcielibyśmy odnieść się do dwóch, które – naszym zdaniem – są szczególnie wyraźnie dostrzegalne we współczesnej eksperymentalnej psychologii społecznej.

Pierwsze z nich związane jest z zawężaniem się perspektywy badawczej wyłącznie do pewnego specyficznego obszaru badań. Czasami perspektywa ta ogranicza się do określonej metody, narzędzia badawczego czy też wąsko zdefiniowanego konstruktów teoretycznych. Jak zauważa w swoim artykule Marek Drogosz, wykorzystując znane powiedzenie Abrahama Maslowa, niebezpieczeństwo to polega na dopasowywaniu sposobu myślenia o zjawisku do dostępnych narzędzi w myśl zasady: „Kiedy jedynym narzędziem, jakie się posiada, jest młotek, wtedy każdy problem zaczyna wyglądać jak gwóźdź”. Problem ten, naszym zdaniem, jest jednak bardziej złożony, co widać chociażby na przykładzie domeny poznania społecznego. Jak twierdzi klasyk tego nurtu Tom Ostrom (1984), w pewnym sensie nieuchronną konsekwencją integracji wiedzy psychologicznej staje się jej suwerenność. Dodajmy, że nie chodzi nam o krytykę tejże suwerenności, rozumianej jako zdolność do autonomicznego kształtowania pytań badawczych i narzędzi umożliwiających poszukiwania odpowiedzi na stawiane pytania. Chodzi raczej o pewien rodzaj izolacjonizmu naukowego – zjawiska, które w swojej istocie stanowi zaprzeczenie integracji, chociaż pozornie może się wydawać, że stanowi przejaw łączenia wiedzy z różnych dyscyplin wiedzy.

Zostawiając na uboczu problem przyczyn tego zjawiska, chcielibyśmy zauważyć, że tak rozumiany izolacjonizm polega na praktykowaniu określonego podejścia badawczego w pewnym oderwaniu od ciągłego postępu, jaki dokonuje się w badaniach podstawowych, bądź zmiany statusu wiedzy, do której się odwołujemy. Jego przejawem jest zatem brak niezbędnej syntezy rozwiązań czy też postulatów dotyczących prawidłowego posługiwania się aplikowanymi konstruktami teoretycznymi. Dobrym przykładem zasygnalizowanego problemu jest konstrukt „zasobów poznawczych”, który upowszechnił się w psychologii poznania społecznego we wczesnym rozumieniu, jakie zaproponował Daniel Kahneman (1973). A wiemy przecież, że psychologowie poznawczy znacznie rozwinęli tę teorię i sformułowali pod jej adresem wiele uwag krytycznych, których nieuwzględnienie może prowadzić do przekłamań czy wręcz artefaktów badawczych. Pisze o tym Sławomir Śpiewak, analizując przykłady wykorzystywania metody obciążenia poznawczego w psychologii społecznej.

Gruntowna znajomość konstruktów przenoszonych z jednych obszarów wiedzy psychologicznej do innych może stanowić „naturalną barierę immunologiczną”, która chroni przed upowszechnianiem się błędnych założeń teoretycznych. Gdy zabraknie weryfikacji tej wiedzy, autor pomysłu aplikacji określonej metody staje się jedynym recenzentem: sam tworzy precedensowe sposoby wykorzystania tej metody, do której nawiązują inni – najczęściej bezkrytyczni – naśladowcy. Odwołując się do metafory immunologicznej, należałoby zatem ciągle wzmacniać bariery ochronne zapobiegające rozpowszechnianiu się błędnych sposobów rozumienia zjawisk, przywoływanych jako mechanizm wyjaśniający. To zaś możliwe stanie się tylko wtedy, gdy nasza wiedza nie będzie ograniczać się wyłącznie do znajomości społecznych mechanizmów zachowania, lecz ulegnie pogłębieniu o znajomość podstaw naukowych, dotyczących bardziej elementarnego piętra wyjaśniania zjawisk psychologicznych. Tekst Marcina Bukowskiego na temat zastosowania testu decyzji leksykalnych do badania dostępności wiedzy stereotypowej wydaje nam się cenną ilustracją tego, jak zwiększa się możliwość rozumienia złożonych zjawisk społecznych, gdy aplikowana wiedza podstawowa jest dobrze rozumiana i prawidłowo wykorzystywana. Z kolei o tym, jak wiele możliwości eksploracji zjawisk społecznych oferuje badaczowi pogranicze kilku różnych dziedzin psychologii możemy przekonać się, czytając artykuł Kingi Piber-Dąbrowskiej, która prezentuje pomysł wykorzystania poznawczego paradygmatu rozumienia tekstu w badaniach nad stereotypowym wnioskowaniem.

Drugie niebezpieczeństwo, na które chcielibyśmy zwrócić uwagę, polega na sprowadzaniu przedmiotu psychologii społecznej wyłącznie do podstawowego wymiaru funkcjonowania ludzkiej psychiki, na przykład elementarnych procesów poznawczych czy też zjawisk fizjologicznych. Podejście takie byłoby próbą redukcji zjawisk społecznych do innych, bardziej elementarnych procesów psychicznych. Redukcji, która naszym zdaniem nie jest celowa, gdyż procesy podstawowe – na przykład przetwarzania informacji czy psychofizjologiczne – stanowią tylko jeden z poziomów wyjaśniania funkcjonowania społecznego człowieka. Poziomy te, kiedyś nieuwzględniane w analizie zachowań, dzisiaj znacząco poszerzają naszą wiedzę o przyczynach złożonych zachowań społecznych. Problem ten podjął Piotr Winkielman, który omawia w swoim artykule współczesne trendy rozwoju psychologii społecznej w bliskim związku z neuronauką. Z kolei Izabela Krejtz, Krzysztof Krejtz i Maksymilian Bielecki analizując przykłady wykorzystywania metod współczesnej okulografii w psychologii społecznej, wskazują, że uwzględnienie dynamicznych aspektów funkcjonowania uwagi wzrokowej w wyjaśnianiu społeczno-poznawczych mechanizmów zachowania może prowadzić nie tyle do tworzenia sztucznych sytuacji badawczych, ile do lepszego zrozumienia i kontroli procesów towarzyszących naszym codziennym aktywnościom społecznym. Ciekawej analizy konsekwencji zawężania się psychologii społecznej wyłącznie do jednego poziomu wyjaśniania mechanizmów zachowania dostarcza również podsumowujący tekst Dariusza Dolińskiego. Odnajdziemy w nim nie tylko historyczną analizę prezentowanego w niniejszym tomie sposobu uprawiania psychologii społecznej, ale i ostrógę dotyczącą zawężania perspektywy eksploracyjnej do sztucznych sytuacji laboratoryjnych, w których badamy przede wszystkim procesy poznania społecznego, zapominając o próbach powiązania ich z rzeczywistymi zachowaniami w naturalnym kontekście życia społecznego. Taka redukcja zjawisk społecznych – choć z pewnością dla wielu psychologów kusząca ze względu na łatwość prowadzenia badań – oddala nas od możliwości zrozumienia rzeczywistych zachowań społecznych człowieka.

Na czym zatem polega mądra integracja wiedzy psychologicznej? Naszym zdaniem na próbach wykraczania poza dostępne w danej dyscyplinie narzędzia wyjaśniające, lecz ze szczególną dbałością o zrozumienie nie tylko potencjalnych wyjaśnień na gruncie docelowym, ale również sensu aplikowanej perspektywy wyjaśniającej, unika-

niu uproszczeń, które zmieniają istotę takowej implementacji. Oczywiście, że taka integracja możliwa jest dzięki współpracy ekspertów z różnych dyscyplin wiedzy, patrzących na to samo zjawisko z odmiennych perspektyw. Dbając o mądrą integrację wiedzy psychologicznej, która chroni przed wskazanymi powyżej pułapkami, postanowiliśmy zaprosić do dyskusji osoby dysponujące nieco szerszą wiedzą, wykraczającą poza znajomość społecznych mechanizmów funkcjonowania człowieka. Mądra integracja staje się zatem koniecznością, wymagającą ciągłego dialogu ze specjalistami z różnych dziedzin. Bez wzajemnego przepływu wiedzy trudno ocenić, czy zapożyczony konstrukt teoretyczny bądź narzędzie badawcze nadal zachowują swój pierwotny sens, czy w wyniku ich aplikacji nie dochodzi do pominięcia jakiegoś istotnego wymiaru podstawowego zjawiska. W konsekwencji zaś mądra integracja zarówno zapobiega pozornemu postępowi wiedzy psychologicznej, jak i prowadzi do otwarcia się na inne aspekty rozumienia badanych zjawisk.

Mamy nadzieję, że tom ten nie tylko przyczyni się do upowszechnienia przykładów integracji wiedzy z różnych subdyscyplin psychologii eksperymentalnej, ale i – przede wszystkim – uwrażliwi Czytelnika na niebezpieczeństwa związane z nierozważnym sięganiem po tak popularne we współczesnej psychologii społecznej narzędzia badawcze, które pierwotnie stworzono do badania bardziej podstawowych zjawisk psychicznych.

Dziękujemy Autorom tekstów za podjęcie interesującej, naszym zdaniem, dyskusji na temat możliwości integracji wiedzy psychologicznej. Licznym recenzentom dziękujemy za cenne uwagi i współpracę w trakcie prac redakcyjnych, w których mieliśmy zaszczyt uczestniczyć.

LITERATURA CYTOWANA

- Kahneman, D. (1973). *Attention and effort*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Kossowska, M., Śmieja, M., Śpiewak, S. (2005). *Społeczne ścieżki poznania*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Necka, E. (2005). O roli procesów poznawczych w wyjaśnianiu zjawisk społecznych. W: M. Kossowska, M. Śmieja, S. Śpiewak (red.), *Społeczne ścieżki poznania* (s. 5–11). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Ostrom, T. M. (1984). The sovereignty of social cognition. W: R. S. Wyer, T. K. Srull (red.), *Handbook of social cognition* (t. 1, s. 1–38). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Experimental methods for exploration of social phenomena – comments on psychological knowledge integration

Sławomir Śpiewak • Małgorzata Kossowska

Institute of Psychology, Jagiellonian University

Abstract

The paper introduces the issue of application in social psychology of experimental tools and theoretical constructs stemming from related subdomains of experimental psychology. The specificity of this trend, its benefits and its limitations are described. The examples of psychological knowledge integration presented in subsequent sections of the special issue are introduced. Two potential limitations of knowledge integration were characterized: narrowing the methods of investigation to specific paradigms or theoretical perspectives and the reduction of social phenomena to basic perspective of elementary psychological phenomena. Some ideas for smart integration of knowledge that reduces abovementioned limitations are proposed.

Key words: methodology of social research, psychological knowledge integration, social psychology